

СУЧАСНИЙ СТАН ПЛОЩ ДОБИ КЛАСИЦИЗМУ В ХЕРСОНІ

З появою Херсона пов'язане виникнення суднобудування в південноукраїнському регіоні. Місце для майбутнього міста обирали протягом чотирьох років. За цей час було розроблено низку проектів для різних варіантів розташування. Нарешті перевагу було віддано місцю, яке мало стратегічно вигідне географічне положення як з військової, так і з економічної точки зору, і де ще в 1737 року було зведено невелике укріплення Олександр-шанці. Будівництво міста, що зрештою стало центром краю, розпочалось 8 вересня 1778 року після виходу наказу про його створення 18 липня того ж року. Обрана місцевість складалась з трьох терас: нижня відводилась під корабельні стапелі, середня — під адміралтейство, верхня — під фортецю. На просторих прилеглих територіях мали розміститися житлові квартали. Розробку проекту та його коригування проводили: генерал-цехмейстер Ганнібал, інженер Герман, з 1782 року — інженер Гакс, з 1785 року — архітектор Буржуа та інженер Корсаков. Місто отримало дисперсну структуру: ядром стало адміралтейство та фортеця, які з усіх боків мали потужні укріплення. В західному та східному напрямках від них вздовж ріки розташувались форштадти (Грецький та Військовий, відповідно) зі схожим січасним плануванням з прямокутними кварталами. За рахунок розвитку цих форштадтів в основному потім і відбувалося зростання міста. Пізніше також з'явився ще один Північний (Прядильний, або Канатний) форштадт. Між Грецьким, або Купецьким, форштадтом та фортецею в 1784—1785 роках виникає великий регулярний парк, система алей котрого була ув'язана з плануванням форштадта.

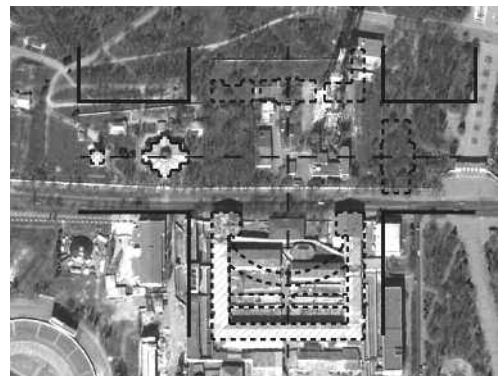
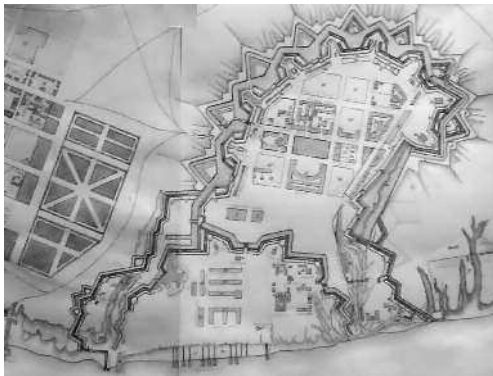
У плануванні Грецького форштадта провідну роль відігравав широкий проспект з бульваром, на якому передбачалась система площ з собором та магістратом, а також гостинні двори. Проте до кінця ці плани не були втілені. На початку XIX ст. тут сформувалися дві площі — Привозна та Старообрядницька. Домінантою першої став Собор Святого Духа, зведений в 1810—1836 роках, а її простір з трьох боків обрамляли колонади корпусів Гостинного двору, зведеного в 1830-х. Домінантою Старообрядницької площі також стала церква, зведена в 1805—1812 роках.

Провідним архітектурно-містобудівним ансамблем фортеці стала велична прямокутна плац-парадна площа. Основними елементами, які обмежували її простір, були розташовані по поздовжній осі Єкатерининський собор з заходу і монетний двір зі сходу, по поперечній осі — палац Потьомкіна з півночі і будівля арсеналу з півдня. Формування площі почалось зі зведення в 1781—1786 роках. Єкатерининського собору. На захід від нього, ближче до Очаківських воріт, було зведено дзвінище. Пізніше біля собору було поставлено надгробні пам'ятники загиблим при взятті Очакова воєначальникам. Собор вирізнявся витонченістю трактування ордеру і пластичністю фасадів, підсиленою використанням скульптур. В його архітектурі ще відчувався вплив бароко. Головний, звернутий на площу, фасад двоповерхового палацу акцентувався підвищеним ризалітом, який завершувався фігурою орла. Середня частина звернутого на площу фасаду арсеналу була значно заглиблена, завдяки цьому курдонеру простір площі збільшувався. Ансамбль Палацової площі херсонської фортеці був першим завершеним класицистичним ансамблем Північного Причорномор'я. Проте вона швидко втратила роль міського центру через перетворення фортеці на військові склади в середині 1820-х, що призвело до її занедбанню.

Це було пов'язано з тим, що ще в 1790-х більшу частину корабельних робіт було перенесено до Миколаєва, що призвело до відтоку туди робітників з Херсона. Також значно скоротилась діяльність адміралтейства в Херсоні. Взагалі, до 1830-х, внаслідок стрімкого розвитку низки портів (Одеса, Миколаїв, Севастополь), Херсон втрачає значення військово-морської бази й адміністративного центру краю. Після закриття військового порту та припинення діяльності адміралтейства колишнє ядро міста відмирає, а життя зосереджується в форштадтах — Грецькому, Військовому та Північному.

Із часом Херсон перетворюється на успішне багатонаціональне торгове місто. Завдяки вдалому географічному положенню на перетині Дніпра та важливих шляхів, Херсон стає торговельним портом, який спочатку мав велике значення для внутрішньої торгівлі, а зрештою і для торгівлі з європейськими країнами. Комерційну діяльність, пов'язану з містом, доповнювало будівництво невеликих суден торговельного призначення, яке відбувалось на купецьких верфях. Так, 1831 року херсонські верфі частково було об'єднано в державне суднобудівне підприємство, яке невдовзі стало виготовляти більшу частину суден для Чорноморського та Нижньодніпровського торгових флотів. Окрім цього, на території колишнього адміралтейства, в будівлі управління військовим портом, 1834 року було відкрито училище торгового мореплавання. Все це призводило до зростання доходів від торгівлі.

Такий стан справ дозволяв вести різноманітне будівництво та сприяв доволі швидким темпам розбудови форштадтів. Будувалися, у тому числі, кам'яні церкви, будинки, гостинні двори, склади, лавки тощо. Військовий форштадт, забудований житловими будинками військових та їхніх родин, казармами морського відомства та сухопутним шпиталем, довгий час зберігав сталий характер. У той же час різноманітно забудови Грецького форштадту сприяв бага-

(Згори донизу, зліва направо.) Площа, що зберегла важливу частину історичної забудови.

План фортеці. З плану Херсону 1794 року.

Площа в херсонській фортеці. Зіставлення історичного планування та забудови із сучасним видом зі супутника.

Палацова площа в херсонській фортеці з картини Алексеєва

тонаціональний склад його населення. Ще 1780 року на краю тераси було зведено грецьку дерев'яну Софійську церкву, яку 1808 року замінили на кам'яну. Західніше, на трикутній площі, було збудовано католицьку церкву. Над торговим портом, біля краю плато, паралельно Дніпру, виникає широкий проспект, в середині якого будується Успенська церква, яка згодом, в 1828 році, стає міським собором. 1833 року біля неї було зведено дзвіницю. Також в середині Грецького форштадту сформувалися дві згадані вище площі — Старообрядницька та Привозна. Біля Старообрядницької площі, на схід від неї, виникає сквер, де 1837 року було встановлено пам'ятник Потьомкіну.

Заселений купцями, ремісниками та робітниками канатного заводу, Північний, або Канатний, форштадт, окрім трикутної площі м'ясного ринку, не мав композиційно сформованих суспільних просторів. Це один простір, який виник біля в'їзду в місто з боку Миколаєва, позначали тюремний замок та круглий у плані майданчик, обсаджений деревами та обнесений кам'яною огорожею, всередині якої був встановлений пам'ятник Дж. Говарду, який помер у Херсоні.

На сьогодні фортеця та її центральна площа не збереглися. Про них нагадує частина оборонного валу з доволі добре збереженими Очаківськими воротами та декілька провідних елементів первинного ансамблю площі — Єкатерининський собор з дзвіницею і численними надгробними пам'ятниками та Арсенал, між якими нині проходить жвава Перекопська вулиця. Частину колишньої площі займає комунікаційний комплекс та парк, на території яких знайдено фундаменти інших елементів первісної забудови ансамблю площі. Планувальна структура Грецького та Військового форштадтів принципово збереглася, як і більшість храмів, котрі були основними елементами забудови площ, проте жодна з площ Грецького форштадту як така не збереглась.

Виходячи зі стану збереженості Палацової площі фортеці, точніше кількох провідних елементів її первісного ансамблю, що мають цінність як частина класицистичної спадщини, задля їхнього подальшого збереження саме в цьому контексті, при подальших реконструкціях цього району необхідно обирати помірковано-спадкоємний напрям змін із використанням методів реновації та ремінісценції. При цьому слід забезпечити реставрацію збережених елементів первинної забудови. Також можливе відновлення просторового образу класицистичної площі шляхом відтворення композиційних засад класицистичних площ у сучасних умовах сучасними засобами (створення за допомогою сучасних елементів співвідносного з історичним ансамблем).

1. Петербург и другие новые российские города XVIII — первой половины XIX вв. / Под ред. Н. Ф. Гуляницкого. — М., 1995.

2. Ревський І. С. Методичні основи регенерації та реконструкції класицистичних площ (на прикладі міст центральної та південної України): Дис. ... канд. архітектури: 18.00.01. — К., 2011.

3. Тимофієнко В. І. Містобудівне мистецтво Північного Причорномор'я другої половини XVIII — початку XIX ст.: Дис. ... д-ра мистецтвознав.: 18.00.01. — К., 1993.

Анотація: У статті висвітлюються деякі аспекти розвитку та збереження кількох площ у Херсоні в контексті збереження класицистичної спадщини.

Ключові слова: збереження, класицистична спадщина, площа, місто Херсон.

Аннотация: В статье освещаются некоторые аспекты развития и сохранения нескольких площадей в Херсоне в контексте сохранения классицистического наследия.

Ключевые слова: сохранение, классицистическое наследие, площадь, город Херсон.

Summary: The article highlights some aspects of the development and preservation of several squares in Kherson in the context of preserving the classic heritage.

Keywords: conservation, heritage of classicism, square, city Kherson.